

1. *Медведєв Ф.П.* Українська фразеологія: Чому так говоримо? – Харків: ВШ, 1977.
2. *Кочерган М.П.* Загальне мовознавство: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. – К.: Видавничий центр “Академія”, 1999.
3. *Алефіренко М.Ф.* Теоретичні питання фразеології. – Харків: ВШ, 1987.
4. *Ахманова О.С.* Очерки по общей и русской лексикологии. – М.: Учпедгиз, 1957.
5. *Рєдін О.П.* Семантична характеристика фразеологізмів із значенням часу // Українське мовознавство. – Вип. 14. – Київ: Вища школа, 1987. – С. 8-14.

Л.С. Цоуфал, аспірант

Формування в учнів 6-8 класів навичок діалогічного мовлення у процесі вивчення морфології

Реалізація нової освітньої мети, визначеної програмою “Рідна мова” [6], передбачає усвідомлення, що загальноосвітня школа повинна готувати передусім гуманних, освічених людей, які спроможні критично осмислювати суперечливу інформацію, давати їй відповідну оцінку з позицій загальнолюдських і національних цінностей, а також на належному рівні практично користуватися рідною мовою в найрізноманітніших життєвих ситуаціях.

Спілкування рідною мовою вимагає не тільки досконалих знань, але й вміння нею користуватися, тому вивчаючи рідну мову, учні повинні засвоїти не лише її літературні норми, але й навчитися вільно висловлювати свої думки усно й письмово.

Відомо, що навчити учнів досконало володіти мовою можна лише у процесі мовлення. У зв'язку з цим програмою з рідної мови передбачається практичне ознайомлення учнів з видами мовленнєвої діяльності, ознайомлення з такими поняттями, як спілкування, текст, монолог, діалог, типи, стилі і жанри мовлення та ін.

Урок з української мови треба будувати так, щоб кожен із проведених видів робіт виконував свою роль у формуванні певного комунікативного вміння, щоб учні успішно оволодівали і монологічним, і діалогічним мовленням [6].

До мовленнєвої діяльності людину завжди щось спонукає. Процеси породження і сприймання мовлення вивчалися такими вченими, як Л.С.Виготський, А.Р.Лурія, О.О.Леонтьєв та ін. Процес породження мовлення, за Л.С.Виготським, реалізується у послідовності “від мотиву, який породжує певну думку, до оформлення самої думки, до опосередкування її у внутрішньому слові, потім – у значеннях зовнішніх слів і, нарешті, у словах” [1,375].

Що ж може спонукати до діалогічного мовлення?

До діалогу вдаються в таких типових випадках:

- 1) коли один мовець потребує певних відомостей, а співрозмовник, як передбачається, компетентний в даній галузі і може задовольнити інформаційну потребу;
- 2) коли розгортання теми не може бути реалізовано одним співрозмовником;
- 3) коли виникає потреба в обміні думками, враженнями, переживаннями;
- 4) коли виникає необхідність погодити різні погляди на розв'язання

конкретної проблеми, вирішити суперечку, ліквідувати різнотлумачення [7,6].

Діалогічне мовлення виконує такі комунікативні функції: 1) запити інформації – повідомлення інформації; 2) пропозиції (у формі прохання, наказу, поради) – прийняття запропонованого; 3) обміну судженнями, думками, враженнями; 4) взаємопереконання, обґрунтування власної точки зору.

Залежно від комунікативної функції, яку виконує той чи інший діалог, розрізняють функціональні типи діалогів. Найпоширенішими є чотири основні типи діалогів: діалог-розпитування, діалог-домовленість; діалог-обмін враженнями, думками; діалог-обговорення, дискусія [3,152].

Будь-який діалог складається з окремих взаємопов'язаних висловлювань, що називаються репліками. Репліки бувають різної протяжності – від однієї до кількох фраз. Перша репліка діалогу завжди ініціативна (репліка-спонукання), друга репліка може бути повністю реактивною (реплікою-реакцією) або реактивно-ініціативною, тобто включати реакцію на попереднє висловлювання і спонукати до наступного.

Для того, щоб оволодіти вміннями діалогізування, учні повинні навчитися: 1) починати розмову, використовуючи ініціативну репліку; 2) правильно і швидко реагувати на ініціативну репліку співрозмовника реактивною реплікою; 3) підтримувати бесіду, тобто з метою продовження розмови вживати не суто реактивні, а реактивно-ініціативні репліки.

Формувати в учнів вміння діалогічного мовлення потрібно поступово, враховуючи виучуваний матеріал та вікові особливості учнів.

Автори чинної програми з української мови (Л.В.Скуратівський, Г.Т.Шелехова, В.І.Новосьолова) визначають основні вміння, якими повинні оволодіти учні, щоб навчитися діалогічного мовлення.

Так учні 6 класу повинні вміти складати діалог певного обсягу відповідно до запропонованої ситуації спілкування, досягати комунікативної мети, висловлювати особисту позицію щодо обговорюваної теми, додержуватись правил спілкування (не перебивати співрозмовника, заохочувати його висловити власну думку, зацікавлено і доброзичливо вислуховувати її, вміти висловити незгоду з позицією співрозмовника так, щоб не образити його), дотримуватися норм літературної мови. Учні 7-го класу повинні вміти, крім названого вище, аргументувати висловлені тези, спростовувати помилкові висловлювання співрозмовника.

Сформувати названі вміння можна, на наш погляд, шляхом використання на уроках мови вправ, що передбачають напрацювання мовленнєвого матеріалу, вправ для розвитку умінь продукувати репліки, для розвитку умінь вести діалог.

Добираючи вправи та завдання, необхідно враховувати особливості діалогічного мовлення.

Діалогічне мовлення, як і будь-який інший вид мовленнєвої діяльності, завжди вмотивоване. Проте у процесі навчання мотив сам по собі виникає не завжди, тому вчитель повинен створювати умови, в яких у

школярів з'явилось б бажання та потреба щось сказати, передати почуття, поділитись враженнями. Діалогічне мовлення характеризується зверненістю. Спілкування, як правило, проходить у безпосередньому контакті учасників, в яких відбувається комунікація. Діалог передбачає зорове сприймання співрозмовника і певну незавершеність висловлювань, яка доповнюється мімікою, жестами, контактом очей, позами співрозмовників.

Однією з найважливіших особливостей діалогічного мовлення є його ситуативність. Ситуативним діалогічне мовлення є тому, що часто його зміст можна зрозуміти лише з урахуванням тієї ситуації, в якій воно здійснюється. У реальному процесі спілкування комунікативні ситуації (ситуації, що спонукають до мовлення) виникають, здебільшого, самі по собі. Це так звані природні ситуації. Вони виникають на уроках рідної мови, але їх кількість обмежена. Тому автори підручників і вчителі спеціально створюють комунікативні ситуації, моделюючи природні. Штучні комунікативні ситуації потребують певної деталізації зовнішніх обставин та умов, в яких має місце діалогічне спілкування, визначення ролей, в яких учні виступатимуть, стосунків між ними тощо. Штучні комунікативні ситуації повинні стимулювати мотивацію навчання, викликати інтерес до участі у спілкуванні.

Характерною особливістю діалогічного мовлення є його емоційне забарвлення. Мовець передає своє ставлення до того, про що йдеться, свої думки, почуття, тому діалог містить репліки подиву, незадоволення, розчарування та ін.

Для діалогічного мовлення характерна спонтанність. Діалогічне мовлення, на відміну від монологічного, неможливо спланувати заздалегідь, тому що мовленнєва поведінка кожного учасника діалогу певною мірою зумовлюється мовленнєвою поведінкою партнера. Обмін репліками відбувається досить швидко, і реакція вимагає нормального темпу мовлення. Це й зумовлює спонтанність.

Практика переконує, що найбільш ефективними у процесі вивчення морфології є проблемно-ситуативні та рольові ситуативні завдання.

Наведемо зразки завдань, які можна використати, вивчаючи відповідні теми.

Іменник

1. Уявіть ситуацію: недалеко від вашого будинку відкрили новий універсам. Вашого однокласника цікавить, які відділи є у магазині.

Складіть діалог, вживаючи іменники, що мають форму тільки однини або тільки множини.

Прикметник

1. Уявіть ситуацію: у ваш клас прийшла новенька учениця і просить розказати їй про стосунки між учнями, про традиції школи, про вимоги класного керівника.

Складіть діалог відповідно до ситуації, використовуючи вищий і найвищий ступінь порівняння прикметників.

Дієслово

1. Ваша сестра захворіла і попросила повідомити про це вчителя.

Складіть зразки ініціативних реплік діалогу, зважаючи на ситуацію мовлення.

2. Ваш товариш має низький рівень успішності з мови. Спитайте у нього про причини невдач і запропонуйте допомогу. У репліках діалогу вживайте дієслова доконаного і недоконаного виду.

3. Уявіть ситуацію: до вас звернувся незнайомець із проханням пояснити, яким тролейбусом можна доїхати до мікрорайону "Зарічний".

Складіть діалог, вживаючи різні за метою висловлювання речення.

Числівник

1. Уявіть ситуацію: ваш товариш не має програми телепередач і звертається з проханням сказати, які цікаві фільми можна подивитись у вихідні.

Складіть репліку-відповідь, правильно вживаючи числівник на позначення часу.

2. Побудуйте діалог за ситуацією спілкування. Виконайте завдання в парі, розподіливши ролі батька (матері), що дає доручення зробити покупки, і сина (доньки), що збирається відвідати магазин. Використайте матеріал довідки, поставивши іменники й числівники у відповідних формах.

2 (кілограм) (цукор); 300 (грам) (сир); 500 (грам) (масло); 5(бублик); 1,5 (кілограм) (вівсяне печиво); 2 (пляшка) (води); 2 (пучок) (зелена цибуля); 3 (коробка) (сірник).

Прислівник

1. Уявіть ситуацію: вам запропонували взяти участь у змаганнях з легкої атлетики. Переконайте організаторів, що ваш товариш – краща кандидатура.

Складіть діалог відповідно до запропонованої ситуації спілкування. Завдання виконайте в парі.

Частка

1. Побудуйте діалог-обмін враженнями на тему "Контрольна з математики" ("Пригода в лісі", "Чудова риболовля"). Які слова ви використаєте в репліках, щоб передати подив, захоплення?

Методика навчання діалогічного мовлення повинна базуватися на ряді принципів, основними з яких є комунікативна спрямованість, поетапність формування умінь діалогізування, принцип ролей.

Для успішного оволодіння мистецтвом діалогізування необхідно, щоб зміст діалогу був тісно пов'язаний із ситуацією, в якій відбувається спілкування. Використання ситуативних завдань у процесі вивчення морфології допоможе вчителю сформувати комунікативні вміння учнів, адже комунікативна діяльність має здійснюватися в ході розв'язання системи мовленнєвих завдань.

Література

1. *Выготский Л.С.* Избранные психологические исследования. – М.: АПН РСФСР, 1956.
2. *Караман С.О.* Методика навчання української мови в гімназії: Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. – К.: Ленвіт, 2000.

3. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах: Підручник. – К.: Ленвіт, 1999.
4. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І.Пентилюк: Підручник для студентів-філологів. – К.: Ленвіт, 2000.
5. *Непийвода Н., Непийвода Ф.* Хто слово знає, той долю має: Практикум з української мови у 22-х ситуаціях // Українська мова та література, 21-24 червня 1999 р.
6. Програми для середньої загальноосвітньої школи. Рідна мова. 5-11 класи. (Укл. Скуратівський Л.В., Шелехова Г.Т., Новосьолова В.І.)//Дивослово.– 2001. – № 8.
7. *Скалкин В.Л.* Обучение диалогической речи (на материале английского языка): Пособие для учителей. – К.: Рад. шк., 1989.

В.В.Явір, проф., канд. філол. наук

Про одну з особливостей міжреченнєвого зв'язку в творі Т.Осьмачки "Ротонда душогубців"

Нашу увагу привернули деякі особливості поєднання речень у межах складного синтаксичного цілого (ССЦ) на основі інтегративно-кумулятивного зв'язку в тексті твору "Ротонда душогубців".

Під кумулятивною інтегрованістю у мовознавстві розуміють структурно-смыслову цілісність двох чи більше одиниць внаслідок їх поєднання за допомогою певних синтаксичних засобів [1, 482]. Такими засобами вважаються перш за все сполучники та аналітичні поєднання, функціонально прирівнювані до них, а також питальні, філософсько-сентенційні та деякі інші різновиди речень.

Комунікативно достатніми одиницями в синтаксичній тканині тексту є, як відомо, не речення, а ССЦ як його мінімальна смыслова й структурна єдність. Тому саме ця одиниця, яка є разом з тим і мінімальним мовно-стилістичним утворенням у структурі художнього тексту, і стала об'єктом нашого аналізу.

Як засвідчують спостереження, синтаксичну тканину твору пронизують ССЦ, у яких інтегративно-кумулятивний зв'язок на міжреченнєвому рівні реалізується за допомогою сполучника *і*: *І час ішов, здавалося, страшенно довго. І заля була мовчазна, неначе осередок піскової пустелі вночі... [3, 8]; І поїзд рушив, збільшуючи і збільшуючи ходу. І вітер завівав у синці дужче і дужче [3, 53]; І я покликав фотографав, і він, і ще два чекісти, і я увійшли разом у камеру, і я поставив в'язнів усіх півколом над бабою і сфотографував, і віддав Сачкові фотографію. І звелів її почитити у себе в хаті [3, 8]; І з хати ледь чутно вихлюпувалася пісня. І про те, як прилетів журавель і приніс пташенятам їжу. І про те, як мисливець убив журавля, а журавлят повидирав із гнізда і забрав з собою. І нарешті у пісні говорилося про те, як прилетіла журавка і, нікого не знайшовши, затужила... [3, 9].*

У системі єднальних відношень саме цей сполучник, на думку А.Ф.Пріякіної, є найбільш типовим репрезентантом сурядності, поєднуючи компоненти на основі рівноправності, однофункціональності, повної функціональної рівнозначності [4, 617]. І цей висновок не викликає